

הרב אברהם מנחם הורוויץ

ברוקלין

לתולדות הגאון רבי משה ר' מענדל'ס מקראקא

אב"ד פראג ופוזנא

1857-1926

ואביו הגאון ר' מענדל ר' אביגדור'ס

אבד"ק קראקא

בתקופת המאה הרביעית לאלף הששי, עמדו להם לישראל הרבה מגדולי אשכנז, הם הם מוסרי מסורת התורה, אשר שתלם הקב"ה להאיר עיניהם של ישראל במשך שנות גלותם. תקפם וגבורתם נתפרסמו לדורותיהן, ועד ימינו אלה תורתם מתבדרין בבי מדרשא, וספרות חייהן המה מורשת הכלל והפרט.

באמת אמרו, לא לכולם נתמזלו מזלם, אשר שמם יהיה נודע בשערים, ואמנם רוב המכריע מן המפורסמים, זכו לכך בעקבות ספריהם אשר היו נפוצים לאורך כל השנים, הספרים הללו הם אשר הורישו שם ושארית לגאוני פולין ואשכנז הקדומים.

את הידועים שבהם, דוגמת המהרש"ל, הרמ"א, הלבוש, המהרש"א, המהר"ם מלובלין, המהר"ל מפראג, הסמ"ע, המשאת בנימין, המטה משה, השל"ה הק', הכלי יקר, הב"ח, התוס' יו"ט, ועוד גדולי עולם מדור ההוא, הלא ספריהם רבות הערך אשר נתפזרו בכל בתי ישראל, והגו בהם מגדולם ועד קטנם, הם אשר נתנו מורשה לתורתם, ומתוך כך השתוקקו לומדיהן להכיר את בעלי השמועה, וזו עלתה בידן, ונתקיים להן הן תורתן והן סיפורת חייהן המסתעפות.

אמנם, כשם שיש מזל לס"ת הנשאר בהיכל, כך הרי גם לגבי ה"גברא רבה", היו כאלה שנשארו כספר חתום, אשר זכרם נשארו בהיכל ה', ואין איש שם אל לב לגודל דרגתם בתורה וביראה.

יש, ועל אף שלא נתפשטו מספריהם, זכו לפחות לקצת פרסום, ומי שגדולי ישראל יקרים בעיניו, היה יודע ומכיר בטובם. אבל יש גם, שעל אף היותם מאורי הגולה, אשר בחיי חיותם היו מגדולי הדור, והנהיגו קהילות גדולות, אף על פי כן אבד זכרם מנחלת הכלל, ולכל היותר, כמה יחידים מכירים בהם, ולו בלי ערכם הראוי.

בין הגדולים מסוג זה, נמנה רבינו, אשר עליו יסוב מאמרינו הזה, ובו ננסה להסיר את אבק ההתיישנות, ולחדש את זכרו הטוב, אשר זה לנו קרוב לארבע מאות שנים, מאז הלך לעולמו¹.

1 רבים מחליפים את רבינו עם הגאון ר' משה בכרך מפפד"מ (מהם: 'עמודי עבודה', 'עיר הצדק', 'חלוקי אבנים', 'כלילת יופי', קובץ 'זכור לאברהם' המובא בפנים ועוד), ושמות הדומות גרם לכך, שגם ר' משה בכרך כמו רבינו היה נקרא ר' משה ר' מענדל'ס. וראה מקור הדברים ב'דעת קדושים' (אייזנשטאט) עמ' 215, שם כתב שר' משה בכרך נפ' י"א אלול ש"פ לפ"ק (ור' יוסף לעוויןשטיין ב'דור דור ודורשיו' כתב

הגאון המקובל רבי משה בן הגאון המקובל ר' ישעיה מנחם זצ"ל, שהיה נקרא בפי כל ר' משה ר' מענדל'ס², הי' חד מתקיפי קמאי ורבין ומאורן של ישראל, אשר שימש בכמה קהלות, ובסוף ימיו נתעלה שמשו עת שנתכהן בערים הגדולות לאלקים, ה"ה ק"ק פראג וק"ק פוזנא (פוזנן).

¹א"פ רחמימין

כמו רוב חכמים אשר בדור ההוא, אין לנו מקור שממנו נוכל לקבוע בדיוק עת לידתו, ובהשערה יש לקבעו בין השנים ה' ש"ך-ש"ל לפ"ג. גם משחר ילדותו ועיר מולדתו לא נודע לנו מאומה³.

צור מחצבתו

"מזה בן מזה" – כלשון הזה מתואר רבינו בפי הגאון רבי בנימין אהרן סלניק זצ"ל בעל 'משאת בנימין'.

אכן, רבינו נולד לאביו הגאון המקובל ר' מנחם מענדל ז"ל, אשר גם הוא היה מגדולי דורו והיה נקרא: "הגאון ר' מענדל ר' אביגדור'ס", ושמו המלא היה ר' ישעי' מנחם ב"ר יצחק⁴. תחילה שימש ברבנות בשש קהלות שבישראל⁵, מהם ק"ק שעברשין⁶, וק"ק לאדמיר

שנפ' בשנת שע"ז). ולפלא שאבי אביו היה ג"כ יצחק כאבי אביו של רבינו (אמנם שם אביו היה "מנחם מענדל" לחוד ולא "ישעיה מנחם"). אחיו היה ר' שמואל דראך-בכרך זצ"ל מעיר דראך. ב'יוסף אומי' (סי' תרע"א) הביא מנהג "פ"פ ישן" לאכול ס"ג לפני מנחה ונתאמץ בדבר זה ר' משה ר' מענדל'ס זצ"ל ע"ש, והכוונה לר' משה בכרך ז"ל. ובהסכמתו ע"ס 'שפע טל' שנת שע"ב כתוב עליו: הסכמת הגאון מגאוני עמודי עולם בני ישיבה הנ"ל כבוד מעלת הרב הגאון מהר"ר משה בן הר"ר מנחם בכרך גדול בישראל שמו ר' משה ר' מענדל'ס. גם ישנה הסכמתו על 'ביאור על הסמ"ג' להר"ר יוסף מקרעמניץ, ווינצ'א, שס"ה. ובשנת שע"א ע"ס 'נשמת אדם' דפוס האנויא להר"ר אהרן שמואל מקרעמניץ ובשנת שע"ד ע"ס 'גנת אגוז' ובשנת שע"ו ע"ס 'ים של שלמה', מס' ב"ק, דפוס פראג. (וכנראה בתו מ' עדיל ע"ה היא המוזכרת ב'מטמוני מסתרים' ח"א עמ' 14 מס' 9 אשת ר' יעקב וולך אשר נפטרה ט"ז טבת שצ"ו), ובכל פעם שתמצא את השם ר' משה ר' מענדל'ס, עליך לברר עם מי המדובר. (אמנם ראה 'סיני' (ק"ב עמ' רל"ה הערה 52) שאיחד את שניהם, וציין לר' אשר הלר רייכסהופן בס' זכרונות (עמ' 10), וזה לא היה תח"י לעיין בה, אמנם זה כנראה ברור שר' חיים אולמא אשר הגיה על ה'יוסף אומי' הנ"ל כי הוא ראה את ר' משה מענדל'ס מכהן בפראג, חשבם לאחד, ויש לעיין אם יש מקום לומר על בן דורם שטעה).

2 בזמניהם היו מכנים דוברי שפת 'אידיש' את שמות האנשים בשם אבותיהם באופן כזה, ומתכוונים לומר, ר' משה, זה של ר' מענדל. ראה גם הקדמתו של ה'חות יאיר' מש"כ בזה.

3 לאנדסהוט ב'עמודי העבודה' שלו כותב (עמ' 227) כי כנראה היתה עיר מולדתו קראקא. וצונץ ב'עיר הצדק' כותב (עמ' 48) כי קראקא לא היתה עיר מולדתו, וכדבריו מסתבר, מאחר שאבי רבינו שימש בשש קהילות טרם כהונתו בקראקא מבערך שנות ש"ן-שנ"ה.

4 ולא ידוע מקור שם אביגדורש, יתכן כי כן היה שם חמיו. וכ"כ באוצה"ג (ח"ו עמ' רי"ב).

5 כן נדפס בשער ספרו 'באורים כבדו ה'', הובא להלן. ומצאתי למי שכתב: "כהונתו הראשונה היתה ב'שברשין', עיירה קטנה בדרום-מזרח פולין, בקרבת מקום לזמושץ', לאחר מכן התעטר בנזר רבנות העיר 'בנדין', שהייתה אחת הערים המרכזיות ב'שלזיה עילית', ובה קהילה יהודית גדולה. משם עבר לכהן כאב בית הדין של 'לאדמיר' וכעבור זמן קצר נבחר כרבה של קראקא". ועדיין חסרים לנו שלש עיירות אשר כיהן בה ברבנות. (רצ"ה ב'לתולדות לקהילות בפולין' בערכו על רבני בענדין לא הזכיר את ר' מענדל).

6 ב'לוחות זכרו' (עמ' 10) ציין לס' 'מתנות כהונה' ויקרא רבה ס' ב'. וכוונתו ששם מוזכר ר' מענדל בתור

בארץ רוסיא⁷, ולערך בשנת שנ"ה לפ"ק נתקבל לאבד"ק קראקא אחר שמלא את מקומו של המהר"ם מלובלין ז"ל.

אם באופן כללי לא זכה ר' מענדיל לפרסום הראוי לו, הרי להוגי דיני ריבית זכה ר' מענדיל להכרה מרובה, עקב היותו הראשון אשר ניסח את 'שטר היתר עיסקא' הידוע. עוד בהיותו משמש בקודש בעיר לודמיר, הדפיס 'תיקון שטרות' ובה נוסח השטר של היתר עיסקא. נוסח זה היה למראה עיני ה'לבוש' ולא הוטב בעיניו⁸. וכאשר הגיע הסמ"ע לשמש ברבנות עיר לודמיר, וראה את השטרות שיצאו מידי ר' מענדיל, גם אצלו לא ישרו בעיניו, וכתב לר' מענדיל בהיותו בזמן ההוא אב"ד קראקא, שהוא כ'שגגה היוצאה לפני השליט', ולבסוף הודה לו ר' מענדיל ותיקן את הנוסח מחדש והוציאו שנית לאור בק"ק קראקא⁹.

נשתמרו בידינו תקנות בענין ריבית מ'פנקס קראקא' שנת שס"ד, ובו מוזכר כדלהלן¹⁰:

"הגם כי הגאון הגדול מופת הדור אב"ד שלנו מהר"ר ישעיה מענדל ז"ל בצירוף זקני ואלופי הקהילה יצ"ו עמדו בפרץ במקצת מהשחית ותקנו כפי צורך השעה באותן זמן..."¹¹.

אוצר החכמה

"ראש ישיבה" אשר בימיהם היו מכנים כן גם להאב"ד, ובהיות שבעל 'מתנות כהונה' היה דר בשעברשין, למד כי ר' מענדיל שימש ברבנות שעברשין לפני בואו לקראקא. וכנראה הלך רצ"ה בספרו 'לתולדות הקהילות בפולין' (עמ' 527) בעקבותיו, וציין דברי המת"כ כמקור לרבנותו בשעברשין. ומסתברין דבריהם, ודלא כפי שכתב בעל 'אהל יששכר' (עמ' 6) כי כוונת בעל מת"כ על היות ר' מענדיל ראש ישיבה בקראקא. ראשית, למה יכנה את ר' מענדיל בתואר "ראש ישיבה" סתם מבלי לספר לנו איה מקום מושבו, הרי כמה ראשי ישיבות איכא בשוקא. שנית, יבואר להלן כי המת"כ נדפס עוד טרם היות ר' מענדיל בקראקא. אלא בטח כוונתו לראש ישיבה שבעירו שעברשין. (ואודה בזה לידידי הג"ד שמואל אבא ביק נר"ו שהאיר את עיני בבירור דבר זה).

7 ראה 'קונטרס להגאון בעל הסמ"ע' אות ט', 'נחלת שבעה' סימן מ'. והסמ"ע מילא את מקומו בלאדמיר ('לוחות זכרון' עמ' 10, 'אוצר הספרות' שנה ד' עמ' 236 הערה 4 במאמרו של רח"נ דעמביצער ז"ל).

8 ראה 'עטרת זהב' סי' קס"ז.

9 כל זאת כתב הסמ"ע בעצמו ב'קונטרס מהגאון בעל הסמ"ע' אות ט'. נוסח השטר נמצא ב'נחלת שבעה' סימן מ'. (ועיין בהוצאה החדשה מה שציידו אם נדפס שם גם נוסח הראשונה). וב'שם הגדולים החדש' (בערכו אות מ' סי' נ"ב) העתיק תשובת הגאון בעל 'בית אפרים' שהאריך במה דנפקא לדינא לידע שהוא תיקן השטרות ושה'מגן אברהם' ציוה לכתוב בהיתר עיסקא בלשון מקוצר שהיא עשו' כ'תיקון ר' מענדל ר' אביגדורס ז"ל' וגם העיר, כי יש טועים וסוברים כי השטר תוקן ע"י הגאון ר' משה איסרליש זצ"ל, כי לשניהם מכנים בקיצור "רמ"א" (ר' משה איסרליש, ר' מענדיל אביגדורס).

וראה לשונו של הגאון ר' רפאל המבורגר זצ"ל בספרו 'מרפא לשון' (עמוד המשפט, עמ' ק"ד בדפוס) "אמרתי בתוכחתי על עון המר והנמהר איסור ריבות... ובדור הזה בעו"ה עברו ושנו ונעשה להם כהיתר... והמה מחמת שאינם שומעים בקול הורים ומורים המה גאוני הדור אשר בארץ המה חסידי עולם אשר המציאו היתר דרך עיסקא".

10 'אוצר הספרות' (שנה ד' עמ' 601).

11 וראה גם ב'דברי חפץ' שבתוך 'דברים עתיקים' (עמ' 8) אשר מוזכר בה משנת ת"ח לפ"ק במי שעשה עיסקא כפי תקנת "מהר"ם מקראקא".

בין שלושים רבנים שחתמו על כרוז בועד יערוסלב בשנת ש"ן לפ"ק שלא לקנות את הרבנות בממון, נמצא ר' מענדיל חותם בזה"ל¹²:

"הק' מענדיל ר' אביגדורש מקראקא".

כן מופיע שמו¹³ בהסכמות יריד גראמניץ מיום י"ז אדר שנת ש"ה בתור אב"ד קראקא. עוד לפני שנתקבל לאב"ד קראקא, נתן הסכמה ע"ס 'מתנות כהונה'¹⁴, יחד עם ה'לבוש' ובעל 'שארית יוסף', ועוד חכמים שבדור ההוא. זה לשון חתימתו:

12 'אהל יששכר' (עמ' 6). ובכרוז השני משנת ת"ו נזכר שמו. (שם). ראה גם: 'הלבנון' (שנה ג' גליון 18). אין הכרח כי שהה בקראקא בשנת ש"ן, אלא מי שהעתיק הכתב קראו כן, ראה דוגמתו על חתימת הג"ר שמעון וואלף אירעבאך ב'ישורון' (כרך י"ב עמ' תרע"ד). שוב מצאתי שכיוונתי להכתוב ב'חדשים גם ישנים' שבסו"ס 'דברי ימי ישראל' (ח"ז עמ' 20) ע"ש.

13 ראה 'פנקס ועד ארבע ארצות' עמ' 8. ראה גם: 'חדשים גם ישנים' שבתוך 'דברי ימי ישראל' (ח"ז עמ' 22) מפנקס קראקא: "...והאב"ד מוה"ר מענדל יצ"ו הוא יהיה השלישי המכריע ביניהם...".

בימי ר' מענדיל זצ"ל, ביום י"ט שבט שנת ש"ה לפ"ק, היתה שריפה גדולה בקראקא, במבצר הגדול אשר למלך, והיהודים בטוב לבבם הצילו את כל אשר ניתן להציל לפני עיני המלך והשרים, ונצמח מזה טובה גדולה ליהודים (ראה 'אשכול' ש"א כרך א' עמ' 164). וראה עוד מש"כ בזה י. הלפרין ב'בית ישראל בפולין' (ח"א עמ' 39).

וב'פנקס קראקא' כתוב: "בחורים גדולים וקטנים אינם רשאים כלל ללכת במרחץ של גוים, וע"ז הסכים גם הגאון מהר"ר מענדל יצ"ו ר"מ, אם לא שיש בידו כתב מהרב הנ"ל להתיר לו מחמת חולי ב"מ או מוכה שחין" ('אוצר הספרות' שנה ד' עמ' 592).

עוד נשתמר בידינו תקנה בענין יין נסך מ'ועד ארבע ארצות' הנעתק ב'פנקס קראקא', כי האב"ד רבי מענדיל הצריך להכשיר כל חבית יין טרם יכנס לרחוב היהודים. גם נעתק שם עוד כמה תקנות שנתקנו בזמנו של ר' מענדיל זצ"ל (ראה 'אוצר הספרות' שנה ד' עמודים 595-590, וע"ש עמ' 642 המבאר את הרקע לאחת מן התקנות).

מבין חבריו של ר' מענדיל בקראקא מצאנו את הג"ר קלונימוס קלמן ר"מ בקראקא בהג"ר יונה אבד"ק אוסטרא זצ"ל.

בעת שבת ר' מענדיל בקראקא יצא לאור ספר 'נקי כפים ובר מצוה', קראקא ש"ח, דרשת בר מצוה מהג"ר אברהם שרנצליש בעל איתן האזרחי שדרש בד' טבת ש"ח בביהמ"ד הגדול שבקראקא. כנראה היה במעמד הג"ר מענדיל זצ"ל, האב"ד בעת ההוא. (גם בימי ר' מענדיל יצא לאור מחדש ס' הלכות רב אלפס ז"ל בקראקא ש"ח).

14 בס' 'בן יעקב' כתב כי ה'מתנת כהונה' נדפס לראשונה בשנת ש"ז. ולפי"ז נתן את ההסכמה בהיותו בקראקא. אולם מצאתי בהקדמת המשכיל (כפי עדות מרן 'הסטייפלער' זצ"ל ב'אגרות ורשימות קה"י ח"ב עמ' ל') מרדכי פלונגיאן על 'קיצור יפה תאר' אשר הביא בשם 'קונטרס המגיד' להמשכיל אהרן יעליניצק, (מו"ל 'בית המדרש') כי המ"כ נדפס לראשונה בשנת ש"ו בקראקא. ואם נכון הדבר, הרי הסכמתו נתונה טרם בואו לקראקא (באחת מהשש קהלות אשר כיהן בה ר' מענדיל ז"ל טרם כהינתו בקראקא). שוב מצאתי ב'תולדות הדפוס העברי בפולניה' לח"ד פרידברג, שכתב כי נסתיים ההדפסה י"א מנחם אב ש"ח לפ"ק בעיר קראקא. גם היתה למראות עיני דפוס ראשון אשר נדפס בקראקא בשנת "ושלוה" [=ש"ז]. אמנם בסוף הספר כתוב כי נסתיים ביום ושנת הנ"ל. ומצאתי הג"ר מענדיל משתתף בועד יעריסלאו בשנת ש"א בתור 'רבה של לודמיר' ושימש שם עד שנת ש"ה. וא"כ היה בשעברשין טרם שנתכהן ללודמיר, גם מדברי הסמ"ע המובא למעלה משמע כי מלודמיר בא לקראקא.

מהר"ר¹⁵ מנחם בהר"ר יצחק ז"ל הנקרא מענדל ר' אביגדורש".

בעל 'מתנת כהונה' אף מזכירו בספרו (בהיות ר' מענדל מכהן בעירו שעברשין), וכותב (ויקרא רבה פ' ב' ד"ה ז' נביאים)¹⁶:

"...להבנת מאמר זה עוררני ראש ישיבה מו"ה מענדל בר¹⁷ אביגדור יצ"ו ...".

את גודל מעמדו של ר' מענדל, נוכל ללמוד מן העובדא, כי כאשר ראה לדעתו כי המהר"ל מפראג התיר עגונה שלא כדת, אחרי שכפי העדות שקיבל ר' מענדל לא היה בה כדי להתירה לשוק, כתב ר' מענדל תשובה אשר בה אוסר את האשה להינשא. הב"ח עמד לימינו לתמוך בדעתו, והרי תשובתו נדפסת בתשו' הב"ח (ישנות, סי' ע"ז), וזה לשון חתימתו:

"נאום מנחם [ב"ר] יצחק ז"ל ה"ה הנקרא מענדל ר' אביגדורש".

ר' מענדל זצ"ל הסכים ע"ס 'חג פסח'¹⁹ להג"ר יעקב בן ר' יוסף קיצניגן זצ"ל הנדפס בשנת ש"ז²⁰ לפ"ק בקראקא. וז"ל:

הסכמת ר"מ וא"ב מק"ק קראקא

קחו מוסר בכסף, ברב תשוקה וכסף, מחברת בן יו"ס:

עמוק לב עקוב, חדשים וישנים לנקוב, ר"מ מהר"ר יעקב:

תחזקנה ידיו במאודכם, וישולח ברכה באסמיכם:

כה עתירת מנחם בן הר"ר יצחק ז"ל ה"ה הנקרא מענדל רבי אביגדורש

גם הסכים ע"ס 'לוח הדקדוק', קראקא ש"ח, יחד עם המהר"ל מפראג והלבוש²¹. וז"ל:

גם אני ראיתי כי התועלת גדולה מאד לחנך הנערי בדקדוק לשוננו הקדש. וכן ראיתי בעיני נערים קטני ע"י חיבור זה נעשו מחודדים ומשונני להשיב לשואליהם

מצאתי למי שאומר ('כלילת יופי' ח"א עמ' ז'), כי עד לרבינו, היו קוראים לכל רבני קראקא רק בתואר ראש ישיבה או ר"מ, ומרבינו והלאה נכתרו בתואר אב"ד ור"מ.

15 כנראה הוסיף בעל 'מתנות כהונה' את התואר לכל הגדולים. הנוסח מדויק כפי אשר נדפס בדפוס ראשון קראקא ש"ז לפ"ק.

16 ולגוף ענין זה ראה מה שהשיג עליו בספר 'המערך' להג"ר מנחם די לונזינא בערך 'עדות'. (ובטעות כתב שם "במתנת כהונה שהר' אביגדור פי"...), ואולי כתב שהר"מ אביגדור פי, והמדפיס לא הבין לדייק והדפיסו "שהר' אביגדור".

17 כנראה טעה וסבר כי נקרא ר' מענדל ר' אביגדורש על שם שאביו אביגדור שמו, ולא היא כי יצחק שמו.

18 כן תיקן בצדק ב'עיר הצדק', ובמהדורה החדשה שע"י 'מכון זכרון אהרן', עדיין לא תוקן.

19 בשער הספר אין שמו מופיע, אבל ב"פתיחה" כותב שקוראו 'חג פסח', וכך מכנהו ב'תולדות הדפוס העברי בפולניה', בתוכנית אוצה"ח היא תחת השם 'השיר הזה'. הספר נדפס מחדש בתוך קובץ 'זכור לאברהם' (ח"א, חולון תשס"ב).

20 בשער הספר חסר תאריך, אבל כך מפורש בסוף ספרו.

21 כ"כ ב'לוחות זכרון' (עמ' 10), ובס' 'אורה'ס בו 'יעקב' (מס' 744) כתב כי נדפס בראשונה בשנת ש"ז

כהוגן בכל הפעולות. בכך ראוי לכל בר ישראל להרגיל את בניו בזה כי התועלת רב הוא.

נאם מנחם בן הר"ר יצחק ז"ל ה"ה הנקר' מענדל רבי אביגדור

בהיותו אב"ד קראקא, הוציא הג"ר מענדל ז"ל לאור את הספר 'עמודי גולה' [= 'סמ"ק'] עם הערות משלו ומשל בנו הוא רבינו, ונדפס בקראקא בשנת שני"ו לפ"ק²².
וזה ממה שנדפס על שער הספר:

"...ועתה נתחדש ונתוסף בספר זה תועליות גדולות הערך על ידי שני אנשים אשר מעולם אנשי השם אלופי התורה ארי שבחבורה עליו תלוי כל שלטי

בפראג תחת השם 'אם הילד', וכשנה לאחריו בקראקא. סרט ממהדורת קראקא נמצאת בספרייה הלאומית שבירושלים (מס' 246 MIC). אביע את תודתי מול אחי הנעלה הרב אלטר יהודא יחזקא' שיחי' שהשיגו בעבורי. על שער הספר כתוב: נדפס שנית פה ק"ק קראקא שנת שני"ח לפ"ק בר"ח אייר.
22 ואליו כוונת המג"א (אור"ח סי' ס"ו סק"ו), ע"ש. דפוס זאת היתה לפני הפר"מ כאשר מזכירו במשבצות זהב (אור"ח ריש סי' ט').

כאן המקום לעורר, כי בימינו אלה עודנה לא מצאה הסמ"ק גואל כראוי לה, שידפיסנה מחדש, ע"פ כמה כתבי ידות הקיימת בעולם. כי כידוע נתבלבלו הגהות רבינו פרץ תוך דברי הסמ"ק ודברי הסמ"ק תוך דברי ההגהות. וגם כמה פעמים הגיה מי שהוא הג"ה על הסמ"ק ונכנס תוך דברי הסמ"ק, גם לשון הסמ"ק שונה מכת"י אחת להשניה, ויש מקום להגיה את הסמ"ק כולה מתוך כתבי היד ולחדש את זיו אברהם לדוגמה ע"ש במצוה ל"א איך שנתלבטו הט"ז והגר"א באור"ח סי' ט' בדברי הסמ"ק שכתב "ויש בזה שתי פירושים וצ"ע במנחות", ובאמת בכת"י ליתא, וכנראה זה הג"ה מאוחרת ממאן דהוא. וע"ש בב"י ובפרישה מה שכתבו בהג"ה שבסמ"ק, ובכתבי היד הדברים כתיקונם. ועיין מצוה ל' בענין הסתכלות בנשים שכתב הסמ"ק "ואפי' באשתו היה נזהר אברהם אבינו ומשה רבינו". ולא מצאתי מקור לזה כי בב"ב ט"ז א' מבואר כן רק על אאע"ה. ובדפוס קושטא ליתא וכן ליתא בנוסח שבסמ"ק מציריך, וכן ליתא בשתי כתבי ידות שבספרייה בבריטוש מיזואום. ולדעתי מאן דהוא ציין ע"ז מ"ר, וכוונתו דזה שאאע"ה לא הסתכל מבואר במדרש רבה ובטעות נפתח למשה רבינו עם וא"ו החיבור. (אמנם לא נמצא במ"ר שלפנינו, אבל בתשב"ץ הביאו בשם בראשית רבה). ואף שהסמ"ק מציריך הוא מכת"י אחרת מ"מ לא נעשה בה השוואות, ובסמ"ק 'צביון העמודים' העיר על הרבה דברים, ומ"מ באו הדברים באריכות יתירה, ובכמה כרכים, ולא העיר על כל הדברים וגם לא השווה רק ע"פ דפוס קושטא וסמ"ק מציריך. ובורך אשר יקים את התורה הזאת.

והסמ"ק מציריך הנ"ל מובא בראשונים האחרונים, ופנים הסמ"ק הוא עצם הסמ"ק שלנו עם שינויים הדומים לדפוס קושטא וב' כתבי ידות הנ"ל, וניתוסף סביב לה ליקוטים מכמה ראשונים כסמ"ג, תרומות, תוספות שעל הש"ס ועוד. ועיין בב"ח (יו"ד סי' קפ"ד) שכתב "ואני אומר דראוי לחוש להחמיר לעניין מעשה דכן פסק בשה"ת וכך היא מסקנת המרדכי וכך הובאו דבריהם בהגהות ש"ד לה' נדה בשם סמ"ק". ומהדירי הטור לא מצאו זאת בתרומה ובסמ"ק. ובהג' שערי דורא הובאו הדברים בסיום "עכ"ל תרומה, סמ"ק". וגם שם העירו בש"ד החדש כי לא נמצא בס' התרומה ובסמ"ק. ובאמת נמצאת בסמ"ק מציריך אשר הביא מן הצד כל זאת בשם "התרומה החדשה", ובעל הגהות ש"ד היה לו רק את הסמ"ק הזה וכך היה מכנהו, כי באמת הוא סמ"ק, רק עם הוספות וליקוטים מן הצד. (אמנם אכן דבר זה הביא להטעות את הב"ח כאלו הסמ"ק מביא שיטה זו, וזה אינו כמבואר). וכעת יצא לאור מחדש שערי דורא ושם העירו בה כנ"ל לנכוז.

הגבורים נר ישראל וקדושו הנע"ל מהר"ר מנחם בן הר"ר יצחק ז"ל ה"ה ריש מתיבתא²³ דק"ק קראקא. ובנו הותיק פלפלא חריפתא סיני ועוקר הרים הנע"ל הר"ר משה יצ"ו לא נתנו מרגוע לנפשם עד...".

הגאון בעל 'משאת בנימין' מביא מהערותיו האלו בזה"ל (שו"ת מ"ב סי' פ'):

"...גם מחותני²⁴ החסיד הרב מהר"ר מענדיל ז"ל הגיה הסמ"ק (ריש סי' צ"ו) והביא דברי מהרמא"י ז"ל ופי' שהסרביל הוא גורנקי, ולא לחנם פי' שהוא גורנק"י, אלא כדי שלא יטעו ולומר שהסרביל הוא מלבוש שלנו שקורין ראק, ולכך פירש שהוא גורנק"ק שהוא בגד קדמונים בצרפת ובאשכנ"ז ואיננו מלבוש ראק...".

גם הגאון ר' יואל סירקס בעל ה'ב"ח' זצ"ל מזכירו, (יו"ד סי' ש"ץ):

"אחר כך ראיתי להרב מהר"ר מענדל שכתב בהקדמתו לסמ"ק שהדפיס בקראקא, דחסר כאן...".

בהיותו אב"ד וריש מתיבתא, העמיד תלמידים רבים, אשר למדו ממנו לקחה של תורה. יש ולמדו ממנו בגמרא, ויש שקבלו ממנו בהוראה, והרבה אשר מידי שבוע הטו אזנם לפרשנות בתורה, ולימים השתדלו אצל בנו ה"ה רבינו להוצאו לאור עולם²⁵.

מבין תלמידיו אנו מוצאים את הגאון בעל 'תקוני זבח' זצ"ל (פראג שס"ד). תלמיד זה מזכיר הוראה משמו בתחילת ספרו בזה"ל (סי' א' ס"ק ו' ד"ה חתך):

"ושמעתי משמיה דהגאון מורי מוהר"ר מנחם רבינו²⁶ אביגדורש ז"ל דלא הוי רוב מפרקת אא"כ נחתך רוב חוט הלבן ההולך מן המוח דרך השדרה".

רבי מענדיל היה גדול כחו אף בחכמת הקבלה. הגאון המקובל הנודע ר' אליהו בן ר' משה לואנץ זצ"ל אב"ד ווירמייזא, אשר היו מכנים אותו 'ר' אליהו בעל שם'²⁷, כיתת רגליו לעיר קראקא ללמוד מרבי מענדיל את חכמת הקבלה²⁸. והיה דבר אליהו לאמר²⁹:

23 על אף היותו אב"ד קראקא, כנראה נתכנה לפעמים כראש ישיבה לחוד, כדרך שהיו רגילים לכנות לרבני קראקא שקדמו לו.

24 גם על רבינו כותב ה'משאת בנימין' "מחותני" (שם סי' ק"ט), ואינו ידוע אם היה מחותנו של ר' מענדיל, ולכך מכנה כן גם לרבינו, או שהיה מחותנו של רבינו ולכך מכנה כך גם לאביו ר' מענדיל.

25 ראה להלן.

26 מתואר זה יש במשמע כי חמיו (?) של רבינו היה מפורסם בגדלותו בתורה.

27 רבים נתלבטו אם הוא אותו ר' אליהו בעל שם מחעלם זקינו של ה'חכם צבי' אשר העיד עליו כי יצר "גולם". ראה 'מבוא' לאדרת אליהו, ירושלים תשנ"ח.

28 אברהם עפשטיין, 'מאמר על ר' אליהו לואנץ בעל שם', בסוף 'קונ' על משפחת לוריא, וינא תרס"א. ובהיות ר' אליהו בעל שם בקראקא העתיק לראשונה את הספר 'דרכי משה' לרמ"א, וקיבל בשכרו את פירושו של הרמ"א על הזוהר. ראה מובא ל'טור', או"ח ח"א, 'מכון ירושלים'.

29 בהקדמת ספרו 'אדרת אליהו' אשר יצא לאור לאחרונה מכתב יד קדשו. ירושלים תשנ"ח.

"ויהי בהעלות ה' את אליהו בסערה, מירכתי בית מלוני מעופף כנשר בעל אברה. וכצפור נודד ממקומו, כן נודדתי בגזירת עליון ברוך שמו. הוא הגיעני ברצונו ברחמים, עד הביאני אל עיר גדולה של חכמים וסופרים. יודעי התורה ולומדיה, היא ק"ק קראקא נודעת בשעריה. ושם שאבתי מימי באר התורה, אצל אלופים ובני חבורה. ובפרטות אצל החסיד הגאון מוהר"ר מנחם מענדיל ר' אביגדורש ראש הישיבה ואב"ד שמה, לו עשר ידות, בחכמה ומידת חסידות..."

הגאון ר' מענדיל חיבר פי' על חומש ורש"י³⁰ בשם 'באורים כבדו ה'', קראקא שס"ד, אשר נדפס לאחר פטירתו, עת שהגיעו תלמידיו הרבים אל בנו ה"ה רבינו, וביקשו ממנו להדפיס מתורת רבם הנערץ והנאהב. רבינו נענה לבקשתם, ומתוך כמה חבורי כת"י שהשאיר אחריו ר' מענדיל לברכה³¹, בחר רבינו את חיבורו על התורה השוה לכל נפש, ובשנת שס"ד לפ"ק, הוציאו לאור עולם³². רבינו אף הכניס בה הקדמה משלו.

על שער הספר כתוב:

ביאורים על חמשה חומשי תורה,
אשר איזן ותיקן ארי שכתבורה,
הגאון החסיד הקדוש בוצינא דנהורא,
בו' קהלות קדושות הרכיץ ברבים תורה,
ולסוף ימיו מלך בק"ק קראקא הבירה.
ה"ה רבינו הגדול מוהר"ר ישעי' מנח"ם ז"ל בן
הר"ר יצחק מפורסם בשמו מוהר"ר מענדל ר' אביגדורש.

30 עיקרו בא לבאר ולפרש דברי רש"י, גם משיג הרבה על פירושי ה'מזרחי'. ראה ההקדמה מרבינו.
31 ראה הקדמה להלן. בפרשת כי תשא חסר באמצע הפרשה ונדפס שם: "כאן חסר בהעתקה". מלשון זה אולי יש במשמע כי רבינו לא היה בקראקא בשעת ההדפסה (וכנראה כבר עזבה לשמש ברבנות שידלוב או באחת הקהילות שלא נודע לנו) ורק עשה העתקה מכתב ידו של אביו ושלחו אל המדפיסים אשר בקראקא, וע"כ לא יכלו המדפיסים להשלימו ע"פ כת"י המקורית, מאחר שלא היתה זאת לפניהם.

32 מגדולי דורו הנזכרים בספרו מצאתי כדלהלן:

בפ' וירא: "שמעתי בשם מהרש"ל ז"ל".

בפ' ויגש: "ושמעתי משם מהר"ר ליב ש"ן (=שיחיה נצח) ב"ר בצלאל (=המהר"ל מפראג)". (ולהעיר כי בחומשים הנמצאים אצלנו כתוב כן בתוך פירוש רש"י משם המהרש"ל).

בפ' בא: "והנה בני הנע"ל משה שיחיה". להלן העתקנו את דבר תורה זו מרבינו.

בפ' ויקהל: "כן פי' הר"ר משה ז"ל ב"ר בנימן בישקא מבריסק".

בפ' בחוקתי: "שמעתי משם מהרש"ל ז"ל".

בפ' בהעלותך: "שאלנו מהר"ר חיים ב"ר אליקים". כנראה זה האחרון נמנה בין תלמידיו שומעי לקחו בקראקא.

וזה לשון רבינו בהקדמתו³³:

“אמר משה, בן כבוד המחבר הרב הגדול הגאון החסיד מוהר”ר ישעי’ מנחם ז”ל ה”ה. אחר עלות אדוני מורה צדק מ”ו בסער”ה השמימה, סער סוער לבי מאוד עלי יהמה לאמר מי יפצץ הרים ומי ישבר סלעים, ומי ירוה צמאים, להשיב נפש ורוח נכחים, כי רחק ממנו מנח”ם משיב נפשינו, עטרת ראשינו, הדר תפארתנו, ואמרתי זאת הוא נחמ”תי בעניי אחרי עברי בשדה תפוחים תפוחי זהב במשכיות כסף, דבריו הנחמדים מזהב וכסף, חרות על הלחות כתובים באצבע אלקים, ונשיא בעמו ל”ו תאי”ר אור התורה הוא אמ”ו זצ”ל. לאמר זה ינחמנו מעצבון רוחנו, כל אשר יבא לחצרי טירותיו ימצא כל מבוקשו, במקרא במשנה וגמרא ותוספות וספרי הגאונים אשר אנו נמשכים אחריהם ושותים בצמאה דבריהם, הלא המה כתובים על דברי ישר.

ויהי היום באו אלי תלמידים הנחמדים ידידים השרידים אשר ה’ קורא, לאמר, מי יפיק רצוננו אם צור תעודה חתום תורה באוצרותיו, והמעט אשר בזכרוננו שהם מתוקים מדבש ונופת אמרותיו, יאבדו במשך זמן וישכחו מדורותיו, ומה תמות עמו חכמותיו, הלא זאת תעורר מיתתו ודמעת העשוקים, ואין להם מנח”ם.

תרתי אני בלבי לאמר להם, אנכי אנכי הוא מנחמ”כם לגלות לכם רזי סודותיו, ולפרסם ברבים ממדות שכיותיו, ספיר גזרותיו, ואמרתי להתחיל לדפיס ביאוריו על המקרא כי לאו כל אדם זוכה לשתי שלחנות מקרא ותלמוד, ע”כ אמרתי להפיק רצון כל אדם תחלה ואם יגזור הגזור בחיים אראה לפרסם שאר דבריו הנעימים. וגם כי בקשו ממני על זה לרוב מעלת הדרת יקרת צפירת תפארת החבור הלז כאשר עלה בזכרונם מימי קדם ימי הנעורים כששמעו הדברים מפה מפיק מרגליות פה קדוש אמ”ו זצ”ל.

והנה דברי הספר הלז קצתם הוא ביאור על רש”י וקצתם על המקרא גופיה, וקצתם הוא השגה על המזרחי. ובקצת מקומות התעורר בקושיות קודם הביאור כדרך כל הארץ. ובקצת ממקומות ביאר ביאור יפה ואח”כ פי’ כוונתו לתרץ כמה דחקים וקושיות. ובקצת מקומות ביאר ביאור מתוק מדבש ולא התעורר כלל בקושיא לא מתחלה ולא בסוף. וצריך המעיין לדקדק מה כוונתו לתרץ ומה מיושב בכך. גם בקצת מקומות סתם דבריו לקצר הביאור מעט הכמות ורב האיכות וצריך המעיין לעיין פעמיים ושלש עד יבא אל כוונתו, ואם על כל אלה לא יבא אל הדרך הסלולה יתלה במיעוט השגתו. ולפעמים בעט השגיאה כדרך הדפוס באופן שידין דברי המחבר לכף זכות, כי כל דברי הספר הלז כלו ממתקים ונחמדים מכל כלי יקר וחמדה. ובזה ידינו הקב”ה ג”כ לכף זכות ויכריע זכיותנו על חובותינו להוציאנו מאפלה לאורה ומשעבוד לגאולה ויזכנו לאור באור הצפון לצדיקים לעתיד לבא במהרה בימינו אכי”ר.”

הגאון רבי מענדיל זצ"ל נפטר לבית עולמו ביום כ"ה אב שנ"ט³⁴ לפ"ק. ומנוחתו כבוד³⁵ בביה"ח הישן שבקראקא³⁶.

34 על אף שיש כמה עדויות לתאריך זה (ראה גם: פינער, 'כתבי יד' עמ' 104), לא אוכל להתעלם מענין מוזר מאד. ביום ו' ח' ימים לחודש אדר שנת השמח"ה [= שנ"ח] נדפס בקראקא ספר בשם 'עומק תלכה' להג"ר יעקב קאפיל ב"ר שמואל ז"ל. בעמוד השני כתוב בזה"ל: הקדמת המחוקק, אמר יצחק בן הח"ר אהרן, זה הספר הבאתי לבית הדפוס בהורמניתא דמלכה מלכא רבא ושולמנון וגוברון סגיאין ורברבני מאן מלכא רבנן הלא דין הוא מרנא ורבנא קדישא אספקלריא המאירה נהורה רבא מהר"ר משולם פייביש בר שמואל עם בית דיניה די עימיה וכו'. הרי מפורש כי באדר שנת שנ"ח כבר נתכהן ר' משולם פייבוש בקראקא, והדבר טעון בירור. שוב נוכחתי לדעת שכבר נתלבט בזאת דעמביצר ב'כלילת יופי' (ח"ב דף פ"ח ע"ב בהערה) וכתב דצ"ל שהיא טעות ונדפס בשנת שנ"ט, וכנראה לא דק, שהרי הפרט נרמז בגמטריא של 'השמחה', ואם באנו לכלול ה'כולל' שלה, בטלה כל פרטי השנים מכל הספרים הנרמזים בגמטריאות. וזולת כן, לו יהיה כדבריו שנדפס בשנת שנ"ט, מה נרויח מזה מאחר שלא שקעה שמשו של ר' מענדיל עד כ"ה אב, והספר הלז נדפס בו' לחודש אדר. והיה מקום לצדד, כי בשער הספר כתוב ביום... לירח שמרבים בו השמח"ה. אולי גם תיבת ב"ו צריך להיות נכלל בגמט' והכוונה לשנת שס"ו. כי גם אז עודנה הג"ר משולם פייביש מכהן כאב"ד. (ואולי יש עוד לצדד, כי מפאת חולשתו של ר' מענדיל נתכהן ר' פייביש כבר בחייו כאב"ד. וכדרך שמספרים כי ר' ר' העשיל נתכהן בקראקא בחיי ה'מגלה עמוקות' מפאת שיבתו, ראה על כך ב'ישורון' כרך ל"ג עמ' תתמ"ח הערה 28).

שוב נוכחתי לדעת, כי צדקתי בזה, ואכן נדפס מאוחר משנת שנ"ח. כי ב'שער' הספר כתוב "הוא אשר גם כבר מקדמת דנא חיבר ספר נכבד ונחמד אשר שמו נודע בשערים 'אהל יעקב' ". והנה, ספר 'אהל יעקב' נדפס בקראקא שנת שנ"ט לפ"ק (ואף שבהקדמתו שם כתב שנגמר חיבור זה ערב פסח שמ"ג לפ"ק בהיותו בן כ"ח שנים, כנראה לא הספיק להדפיסו עד שנת שנ"ט כפי המפורש בשער ספרו), ולפי"ז מוכח שספר 'עומק תלכה' נדפס כמה שנים אחרי כן, ולכאורה בשנת שס"ו כנ"ל. ואתפלא על דעמביצר (שם) שהביא את דבר קדימת ספר 'אהל יעקב', ולא נתן לב על הכתוב "מקדמת דנא" וגם "ושמו נודע בשערים", אשר מוכיחים בעלול כי ספר 'אהל יעקב' נדפס זה כמה שנים לפני צאת 'עומק תלכה' לאור עולם.

עוד אוסיף ואגיד, כי כנראה מוכח טעותו מטעם אחר. כי ב'שער' נדפס יום ו' ח' ימים וכו', והרי בשנת שנ"ח שהיתה מעוברת, לא חל בה ח' אדר ביום ו', לא בראשונה ולא בשניה. משא"כ בשנת שס"ו אשר גם היא היתה מעוברת, חל בה ח' ימים לאדר שני ביום ו'. ואדר ב' היא החודש אשר מרכיב בה השמחה (ומ"מ לא אמנע מלהביע דעתי כי מסתימת הלשון נראה כי אותה שנה לא היתה מעוברת, ואולי יש אופן אחר לפענחה לשנה אחרת ופשוטה).

35 "ואבן מצבתו נאבדה באורך הזמן ולא ידע איש את קבורתו" ('לוחות זכרון' עמ' 11).

36 ובפרנקפארט היה קיים עוד גאון אב"ד ור"מ בשם ר' מענדיל בן ר' יצחק בס, אשר גם הוא היה נקרא ר' מענדל ר' אביגדורש, ומוזכר בתשו' חוט השני (סי' נ"ב) והיה בדור מאוחר מר' מענדל דידן, כי תשו' ההוא נכתבה בשנת תכ"ב לפ"ק, הרבה שנים אחרי פטירת ר' מענדיל אביו של רבינו. אליו מתכוין תלמידו ה'חות יאיר' בהקדמתו. ומוזכר בהסכמתו של הגאון ר' מיכל שיאר אב"ד מונהיים זצ"ל ע"ס שו"ת 'שבות יעקב' ח"ג. (ודלא כמוש"כ במכתב מהג"ר חיים יהושע אבד"ק לענטשנא ב'זכרון אבות' שבסו"ס 'לקט מהרי"ט', פיעטרקוב תר"ע. וטעה גם ברצונו לאחד את ר' מענדיל דידן עם הג"ר מענדיל מרגליות אבד"ק פרעמישלא). והסכמתו מתנוססת ע"ס 'מאמר עולם קטן', שפ"ז. אחרי פראנקפורט נתקבל לפוזנא. עוד לתולדותיו ראה: 'כלילת יופי' (ח"א עמ' נד). 'עטרת פז' (עמ' נב).

וז"ל הפנקס דח"ק שבק"ק קראקא (דף נ"ד ע"א):

"ונשמת האלוף הגאון מ"ו ר"מ ואב"ד מהו' ישעיה מנחם בהר"ר יצחק זצ"ל הנקרא ר' מענדל ר' אביגדורש יום ב' כ"ה למנחם משיח"א לפ"ק פרשת ראה"³⁷.

אחריו³⁸ נתכהן ברבנות קראקא הגאון רבי משולם פייוויש³⁹ זצ"ל מקראקא⁴⁰.

ואלו הן בניו ובנותיו אשר מצאנו לרבי מענדל זצ"ל:

א. ה"ה רבינו הגאון ר"ר משה זצ"ל.

ב. הג"ר גרשון יצחק זצ"ל מדייני עיר בוטשאטש⁴¹.

ג. הג"ר יוסף זצ"ל אשר נפטר בקראקא כ' אדר שצ"א לפ"ק⁴².

ד. הג"ר אברהם זצ"ל אשר נפטר בקראקא בשנת ת"ח לפ"ק⁴³.

ה. הג"ר הירש זצ"ל אשר נשא למרת דעשנא ע"ה בתו של הג"ר דוד בנו של השר ר' שאול וואהל זצ"ל⁴⁴.

ו. החסיד המופלג בתורה הג"מ ר' פייוויש ר' מאיר וואלש זצ"ל חתנו של הפו"מ ר' מאיר וואהל זצ"ל⁴⁵.

37 מתולדותיו ראה גם: 'המעין' תשרי תשנ"ד, אברהם קורמן, "היתר עיסקא בימינו", בהערה שם, 'עיר הצדק' (צונץ) עמודים 45-49. אמנם טעה טעות גדולה כאשר כתב עליו שהיה אבד"ק פפד"מ כי זה היה ר' משה בכרך. ראה בהערה שבתחילת המאמר. גם טעה וכתב שנתן רבינו הסכמתו ע"ס 'גלילות ארץ ישראל' בשנת שנה"ה בחיי אביו ר' מענדל, ובאמת היה זה בשנת שצ"ה לפ"ק.

38 פרנסי קראקא בקשו מתחילה מן השל"ה הקדוש שיבוא לכהן פאר בעיר קראקא למלא את מקומו של ר' מענדל, אמנם בעת ההוא נתן דעתו לעלות ארצה, אשר לימים אכן מימש את שאיפתו, ועל כן לא קיבל את ההתמנות (ראה הקדמת הג"ר שבתי שעפטיל זצ"ל לספרו של אביו השל"ה הק', וראה גם: 'גל עד' חלק אשכנזי עמ' 31).

39 מתולדותיו ודברי תורתו נדפסו ב'ספר הזכרון לבעל פחד יצחק'. וראה גם: 'ישורון' (כרך י"ג עמ' תרפ"ח הערה 35).

40 בטעם הדבר שלא נתכהן רבינו במקום אביו ברבנות קראקא, על אף היותו מפורסם בגדלותו, ראה 'כלילת יופי' (ח"ב דף קמ"ו ע"ב) כי כנראה כן גדרו גדר בקהילת קראקא שלא ימלא הבן את כסא אביו, ע"ש. בנו הזה לא הזכירו אדם מעולם, אבל כן נראה ממש"כ בשו"ת 'דברי רננה' להג"ר נתן נטע כהנא אב"ד אוסטראה זצ"ל אשר יצא לאור לאחרונה מכת"י (ברוקלין תשמ"ד), ובסי' ט' יש גב"ע מיום ה' כ' מנחם [=אב] שפ"ט לפ"ק בק"ק בוטשאטש, וחתום בה: 'נאם גרשון יצחק בן הגאון מהר"ר ישעי' מנחם זצ"ל". ומסתבר שהיה אחיו של רבינו, והיה נקרא יצחק ע"ש זקנו אבי אביו.

42 'עיר הצדק' (עמ' 48), מ'פנקס חברה קדישא שבק"ק קראקא'.

43 שם.

44 'גדולת שאול' (דף כ"ה א') ממגילת יוחסין שכתב הג"ר משה בן הג"ר יצחק חריף הלפרין זצ"ל, 'הוספות ותיקונים לעיר הצדק' מר' נ"נ ראבינוביץ ז"ל נדפס ב'ישורון' כרך כ"ד (אות ע"ב), ומה שצינו שם באות 26 טעו כי אחר הוא.

45 שם (דף כ"ה ב'). וראה 'אלף מרגליות' (מס' 508). ובי'עיר תהלה' (עמ' 120) הביא חתימת האלוף ר' פייבוש בשנת תמ"ד בפנקס מדינת ליטא מבין האלופים שבעיר בריסק, וכנראה שזה ר' פייבוש דידן והיה דר אצל חמיו בבריסק. וזכה לזקנה בהיותו אז לפחות פ"ה שנה.

ז. הרבנ' מלכה⁴⁶ אשת הגאון ופרנס ר' שמעון זאב⁴⁷ וואלף דיין מקראקא זצ"ל⁴⁸ בן מוהר"ר כלב אברהם מווינא ז"ל⁴⁹.

ח. הרבנ' מ' אידל ע"ה אשת הגאון ר' יצחק זעליג זצ"ל אב"ד ווירמייזא⁵⁰.

וזרח השמש

בבית גדול וקדוש כזה נתגדל רבינו, הריח בה את יראת ה' ויגיעת התורה אשר ספגה אל תוך גופו ונשמתו, וגם בחכמת הקבלה של אביו קלטה שכלו הזך, עד שיצא שמו לטוב וקנה לו שם בקראקא וגלילותיה "לפלפולא חריפתא סיני ועוקר הרים" עוד בחיי אביו.

המשפחה

כשהגיע רבינו לפרקו, נשא בזווגו הראשון את האשה מ' שרה ב"ר משה⁵¹ ר' זעלקינד'ס מק"ק קראקא. לא ידוע לנו פרטים אודותיה. היא נפטרה בפראג ושמנ"כ⁵².

46 'לוחות זכרון' (עמ' 60) מפנקס ח"ק דקראקא דף קי"ג. היא נפטרה ביום ב' י"ט תמוז ת"ז לפ"ק (שם).

47 כן נקרא ב'לוחות זכרון' (שם).

48 מכונה ר' וואלף דיין בהסכמתו בועד שביריד יעריסלאו מחודש אלול ת"ד לפ"ק, ע"ס 'דמשק אליעזר' ע"מ חולין, לובלין ת"ו. עיין וועטשטיין ב'דברים עתיקים' (עמ' 26 הערה 4). נפ' בקראקא י"ד תשרי שנת ת"ז לפ"ק (שם עמ' 29). והנה, ב'לוחות זכרון' (עמ' 60) הביא את המוזכר בפנקס ח"ק על אשתו מ' מלכה כי היתה "בת הרב הגדול מ' מענדל" וכנראה שאכן הכוונה אל ר' מענדיל דידן, מאחר שבאו הדברים בסתם בפנקס שבקראקא הרי כוונתם אל הרב הגדול שבעירם. אמנם הביא שם גם את נוסח מצבתו אשר בקראקא בזה"ל: "אראלים צעקו חוצה, שנפלה עטרת ראשינו ארצה, דיין הגדול ראש ומנהיג הקהלה, במקום אחד תורה וגדולה, אין דוגמתו בכל העולם כלה, מ' וואלף ז"ל חתן הגאון הגדול מ' מענדיל ז"ל ור"מ ואב"ד דק"ק וואל... נאסף אל עמיו ערב סוכות ת"ז[...]" עכ"ל. ואם נכון כי ר' מענדיל הלז מתכין אל ר' מענדיל דידן לא מובן למה יחקקו בהמצבה משרת רבנותו של עיר בלתי ידוע "וואל..." (אם כי יתכן שזה אחת משש קהלות ששימש ברבנות) במקום אשר אין ספק שהיו חוקקים בה שהיה אב"ד עירם קראקא יצ"ו.

אמנם אחרי העיון נראה ברור, כי בעל 'לוחות זכרון' טעה בהעתקת נוסח המצבה, ולו היה שם אל לבו כי ר' מענדיל הלז היה אב"ד קראקא לא היה נתקשה בקריאתה כלל, אבל חשב כי כנהוג אחרי תיבת "דק"ק" בא שם העיר, ולא ידע פשר אותיותיה אל איזה עיר מתכוין ועל כן לא ידע להעתיקה. אבל האמת יורה דרכו, כי "דק"ק" הלז יש לפענח כזה: "דקהלתנו קדושה" או "דקהלתנו קראקא", ואח"כ נחקק "והגלילות", ובקל יש לטעות בין אותיות "וא" ל"הג" במצבה ישנה בת מאות שנים, וברוך פוקח עיורים. והרב קרענגל אשר לא ידע את כל זאת כתב ב'שם הגדולים השלם' שלו (פליטת סופרים אר' נ"ז, עמ' קי"ד) כי אולי הוא עיר "וואלברום".

49 שם (עמ' 29). ומצאתי (פראנקל, 'אינשריפטען דעם אלטען יודשען פרידהאפעס') כי הג"ר כלב אברהם זצ"ל היה מחכמי ווינא ונפטר שם ביום י"א ניסן שנת שע"ט לפ"ק.

50 הרב בעריש וועבער, ביחוס שבסו"ס 'חיים שיש בהם'. ועוד. (ולא מוזכר ב'עיר הצדק').

51 להעיר שלא הקפיד על שמו ושם חמיו שוויים. פרטים על חותנו זה לא מצאתי, אבל כן מצאתי ב'אוצר הספרות' (שנה ד' עמ' 592) נעתק מ'פנקס קראקא' בשנת שנ"ה לפ"ק, אודות תקנות שנתקנו בעד המבשלות, ומנו על זאת ממונים, ומהם "האלוף מהר"ר משה ר' זלקוד [כנצ"ל: זלקונד]", לא רחוק לשער כי הוא הינו חותנו של רבינו, והיה מן האלופים החשובים שבק"ק קראקא.

52 ראה להלז נוסח מצבתה (ומשם מקור דברינו).

את ראשית דרכו של רבינו ככוכב חדש זורח בדורו דור דעה, הוא כאשר אנו מוצאים אותו מכהן כדיין בק"ק קראקא⁵³, זאת העיר הגדולה לאלוקים, אשר בה נתקבצו גדולי החכמים שבדור, וכאמור, בין הרבנים ששמשו בכתר הרבנות בעיר הזאת נמנה עליהם אביו הגאון ר' מענדל זצ"ל.

כאמור, עזר לאביו הגאון ז"ל להוציא לאור את הסמ"ק עם הגהותיו והגהות אביו, ורבינו מתואר שם בדף ה'שער' בתוארים מופלגים.

ראש ישיבה

רבינו מובא בהקדמת ספר 'שערי ציון'⁵⁴ בהיותו ר"מ בקראקא, אשר ציוה להמשימים שיכריזו בבית המדרש "שתיקה יפה בשעת התפילה"⁵⁵.

53 כ"כ בס' 'עיר הצדק' (עמ' 48), וכתב כי היה רבינו מ'הדיינים הגבוהים' שבק"ק קראקא, וכי נמצאת ממנו פסקי דינים בפנקסי הקהל שבקראקא.

54 אשר נדפס בשנת תע"ה לפ"ק, מ'כתב יד' אחד אשר מצא המו"ל לא נודע למי. וז"ל: "והנה שלשה רועה עדרי צאן רובצים עליהם גוזרים מורים והורים דק"ק קראקא המדריכים את העם בדרך ישרה וגללו את האבן מעל פי הבאר, הא' הוא האשל הגדול הזקן וק"ח [=וקנה חכמה] אב ב"ד דק"ק קראקא יצ"ו מהר"ר יואל זצק"ל הלך לבית עולמו, והשני החסיד העניו פה קדוש מהר"ר משה ר' מענדלש זצק"ל היה ראש ישיבה לאותו הזמן בקק"ק [=בק"ק] קראקא שצ"ה לפ"ק, צוו על המשמשים להכריז בכל בתי כנסיות שתיקה יפה בשעת התפילה...".

55 וצ"ע שבס' 'שערי ציון' כתוב שזה היה בשנת שצ"ה לפ"ק, והכרוז יצאה יחדיו מרבינו בהיותו ראש ישיבה בקראקא ומרבי יואל בעל הב"ח ז"ל שהיה האב"ד קראקא בעת ההוא. והרי רבינו היה בעת ההיא בעיר פוזנא?

חושש אני לומר דבר חדש, כי רבינו הגיע שוב לקראקא אחר שעזב את פראג ושימש שם בתור ראש ישיבה, אחרי מות הגאון המקובל רבי נתן שפירא בעל 'מגלה עמוקות' זצ"ל בשנת שצ"ג לפ"ק. והיה שם עד לשנת שצ"ו כי אז נתקבל לפוזנא אחרי מות ר' חיים כ"ץ בשנת שצ"ה לפ"ק. כי בין כך אינו מובן מה עשה בפוזנא כל אותן השנים שהיה ר' חיים כ"ץ עודנו בחיים. (גם ממשמעות ר' מרדכי ווייץ ב'עטרת פז' משתמע כי כיהן כר"מ בקראקא אחרי כהונתו כאב"ד פראג).

וגם הג"ר מנחם ציון זצ"ל אשר מכנה את רבינו בספרו 'נחמות ציון' כ"מורו ורבו" בהיות רבינו ראש ישיבה בקראקא, לא כתב פרט השנה בה למד אצלו, ועל כן נוכל לאחרו לשנת שצ"ה. אמנם, יש לדון בדבריו מטעם אחר, כי כותב על רבינו אב"ד ור"מ קראקא, והרי רבינו מעולם לא שימש ברבנות קראקא? מכח זאת, רצה בעל 'כלילת יופי' לצדד ('אוצר הספרות' שנה ד', תרנ"ב, עמ' 230-231), כי רבינו היה אב"ד ור"מ "גליל קראקא", (אשר כן באמת מצאתי בימים מאוחרים אצל ר' שאול אב"ד אפטא שחתם עצמו אב"ד גליל קראקא), אמנם הוא רוצה לצדד כי זה היתה סביבות שנת שצ"ג עת כתיבת תשו' מהר"ם מלובלין סי' פ"ח, כי שם מזכיר את ר' משה אב"ד קראקא בברכת החיים. (ומה שנתקשה בהיות רבינו בפפד"מ, טעה בזה, כי אחר הוא, ראה בהערה שבראש המאמר). ואנו יכולים לעמוד על דעתנו כי היה בקראקא בסביבת שצ"ה, ואכן יתכן שהיה אב"ד גליל קראקא, וכוונת מהר"ם מלובלין לאיש אחר, וראה 'כלילת יופי' ח"א מבוא דף י"ט ע"ב בהערה, שמצדד כי הכוונה להג"ר משה בן הג"ר יודא כ"ץ אשר הסכים ע"ס 'מקור החכמה' בהיותו אב"ד לויצק. ושוב ב'אוצר הספרות' (שם) חזר בו, כי אין שום מקור כי נתקבל לאב"ד גליל קראקא, וגם שאין המהר"ם מלובלין מזכירו בשמו ר' משה כ"ץ כאשר היה נקרא בפי כל. רק מכניהו ר' משה סתם. אמנם מה דמיבעי ליה פשיטא לי. כי בודאי הכוונה לר' משה

כנראה, אף רבינו כמו אביו, העמיד תלמידים הרבה בהיותו 'ראש ישיבה' בקראקא, וגם תלמידיו נתקשרו אתו בעבתות האהבה. אחד מן התלמידים הג"ר שמעון פישוהוף זצ"ל, כותב ומרמז על כך בספרו 'סליחה משובחה – משעון לילדים' בזה"ל⁵⁶:

"...ואף גם אמרו פזמון אשר נתייסד מאוהב בהמון⁵⁷ הוא מ"ו הגאון הגדול נזר ראשינו ותפארת עינינו מרנא רבנא מהר"ר משה בן הגאון הגדול מהר"ר מענדיל זצ"ל, מזה בן מזה, חכם עדיף מנביא וחזוזה...".

תלמידו הג"ר מנחם ציון זצ"ל מדייני עיר קראקא, בספרו 'נחמות ציון' (דרוש י"ב דף מ"ב ע"ב) מביא ד"ת ששמע מפי רבינו בהיותו ראש ישיבה בקראקא⁵⁸.

ויצא משה

מקראקא⁵⁹ הלך רבינו ושימש כאב"ד בק"ק שידלוב⁶⁰ אשר בארץ פולין, ומשם השיב רבינו תשובה אל הגאון בעל 'משאת בנימין', אשר זה מזכירו בתוך תשובתו להג"ר משה מת בעל 'מטה משה'⁶¹ בזה"ל ('משאת בנימין' סי' ט"ו):

כ"ץ. והרי כן אנו למידין מהסכמתו ע"ס 'חבורי לקט' שנדפס בשנת שע"א-ב, אשר חתם בה בזה"ל "משה בן לא"א הר"ר יודא כ"ץ ז"ל ה"ה מקראקא", ואין נהוג להזכיר שם עיר מוצאו ולא עיר כהונתו. (וראה גם 'כלילת יופי', ח"ב דף ע"ג ע"ב). שוב מצאתי ב'שם ושארית' (עמ' 39-34) שהאריך בזה הרבה ע"ש. וראה להלן שהביאנו נוסח היזכור 'שב'פנס פוזנא' אשר רבינו מוזכר שם כאב"ד קראקא. ואם צדקו דברינו בזה, יש להבין עדותו של 'צונץ' המובא למעלה, כי היה רבינו מהדיינים הגבוהים אשר בקראקא. כי זו היתה עוד בהיות רבינו צעיר לימים בחיי אביו ר' מענדיל זצ"ל. ורק אחרי הרבה שנים שב רבינו לקראקא וכיהן שם כ'ראש ישיבה' כדברים הכתובים ב'שערי ציון'.

ולפי"ז נראה, כי ר' שמעון פישוהוף (המובא להלן) למד אצל רבינו בהיותו ראש ישיבה בין פראג לפוזנא, ובזה מובן היותו תלמידו של רבינו ושל בעל 'מגלה עמוקות' זצ"ל, כי שניהם שמשו זה אחר זה. ומ"מ צריכים אנו לשבש דבריו של ר' פנחס קצ"ב ז"ל כי רבינו הלך מיד אל פוזנא מעיר פראג, ראה להלן. אחרת עלינו ליצר עוד גדול בשם זה, והקושי מובנת מאליה.

אחרי שכתבתי כל זאת ראיתי להרב קרענגל ב'שם הגדולים השלם' אשר כתב כי רבינו היה אב"ד קראקא עד שנת ת' ואז עבר אל עיר פוזנא בהיות קראקא כסאות למשפט שני גדולי הדור אחרים, ע"ש. והנה לא ידע את כל הנעשה עם רבינו, וכי נדחה מפראג כבר בשנת שפ"ז, ולא ציין מתי נתכהן בקראקא, וגם טעה במה שכתב כי שימש בקראקא עד שנת ת' וזה אינו, ועדיין דבר זה צריך תלמוד.

56 להלן נצטט את כל דבריו בזה.

57 מליצה ע"פ לשון הפסוק (קהלת ה' ט') "ומי אהב בהמון לא תבואה", והכוונה: "נאהב לכל". מליצה זו היתה שגורה בזמניהם, ראה לדוגמה מצבתו של הג"ר אהרן תאומים הי"ד אב"ד קראקא אשר נעתק ב'חלוקי אבנים' (שבסו"ס 'יש מנחילין') בערכו. הראשון שמצאתי משתמש במליצה זו הוא רבי אנטולי באגרתו אל הרמב"ם ז"ל.

58 הד"ת נעתק להלן.

59 מתוך דברי הקדמתו הנ"ל של רבינו על ספרו של אביו, משמע כי עדיין היה שוהה בין התלמידים שבקראקא בעת הדפיסו את הספר בשנת שס"ד. וא"כ כנראה שרק אח"כ עזב רבינו את קראקא. אמנם ראה מה שהערנו שם ממה שנדפס בפ' כי תשא.

60 'עטרת פז' (ווייץ) עמ' 52. כנראה מקורו מתשובת 'משאת בנימין'.

61 תולדותיו נתבאר לאחרונה בראש ספרו 'מטה משה', מכון 'זכרון אהרן'. יש רק להוסיף מה שמצאתי אשר

"...והנה הגיענו כתבים רבים מחכמי הדור יצ"ו בענין זה ודעת כולם להחזיר ליורשיה ולא לנותן, רק מעכ"ת לבדו הסכים עמי שיותר יש סברא להחזיר לנותן מליורש. והאלוף⁶² מהר"ר משה י"ץ מק"ק שידלוף בן הרב המובהק והתסיד מהר"ר מענדל ז"ל כתב אלי ג"כ כדבר הזה...".

מצאנו אותו חותם בשנת שע"ד ביריד יערסלוב בלשון זה⁶³:

"נאם משה בן משה"ר ישעיה מנחם ז"ל ה"ה נקרא משה ר' מענדלש חות' פה ביום' דשוק' ביערסליו בטו"ב בשמח"ה לפ"ק".

משם הלך רבינו ונתקבל לק"ק ולאדמיר⁶⁴. גם שם ערך תשובה לה'משאת בנימין' ז"ל וזה משיבו ביום ו' פ' ראה שנת שע"ט לפ"ק. ומתחיל תשובתו בזה"ל ('משאת בנימין' סי' ק"ט):

נתן הסכמה להג"ר שמואל מקשן ז"ל, לפי עדותו בספרו 'בית דין שמואל', לובלין שס"ו (ב'פירוש רש"ם על המגילה' עמ' א') וכתב בזה"ל: "ועתה ניתוספו עליהם שני אבירים אדירים גדולים גאונים מוהרר"ם יזמ"א חתן מלך הגאון מוהררי"ץ כ"ץ זצ"ל א"ב דק"ק לובלין [=מהר"ם מלובלין ז"ל]. ומהר"ר משה שי' חי ורב פעלים אשר נאמר עליו שהכה את האריה וכו' הראש בראש והאחרון חביב אשר הם נתנו לי רשות להדפיס...". ויש מקום עיון בכוונתו, דקראו 'חי' במקום 'מת', ומפאת כן המשיך וכתב 'ורב פעלים' כלשון הפסוק "איש חי ורב פעלים", ואח"כ כתב "אשר נאמר עליו שהכה את האריה" למה לא ציטט את לשון הפסוק כרגיל, ואולי מרמוז על מעשה שהיה עמו באמת באריה, או שמא ניצח פעם את המהר"ל מפראג שהיה נקרא ר' ליב, ומ"מ א"כ למה המשיך וכתב "וכו" אשר משמע שרוצה לצטט את הפסוק, וצ"ב.

62 כנראה, מאחר שאינו מופנה לרבינו, לא חש להזכיר את תואר "מחותנו".

63 מ'פנקס ועד ארבע ארצות' (עמ' 490).

64 'לאדמיר' ו-'ולאדמיר' שתיהן עיר אחת הן, היא שוכנת בגליל וואלין (שב'אוקרינא) אשר מכנים לה גם כ'מדינת רוסיא'. ראה גם: 'תולדות גדולי הוראה' להר' שבח קנביל, (פרק ד' בתחילתו).

מצאנו להגאון ר' ליב העניך נזכר בתשרי הסמ"ע משנת שע"ב כאב"ד 'לאדמיר' (שו"ת ה'ב"ח החדשות', 'מכון זכרון אהרן'). והוא הסכים על 'ביאור סמ"ג' לר"י קרעמניץ. לאחרונה נתבארו תולדותיו בקובץ 'המעין' ומשם ב'מבוא' שבראש ס' 'שו"ת חינוך בית יהודה' שיר"ל ע"י מכון 'זכרון אהרן', וכתבו כי אכן רבינו מילא את מקומו של ר' ליב ברבנות לאדמיר בשנת שע"ט, וא"כ יוצא כי רבינו כיהן שם רק לערך שתי שנים. ראה גם: 'המעין' מ"ח, ד, (תמוז תשס"ח) עמ' 84-83 ובהערה 15. 'פתיחות והסתגרות' ירושלים תש"נ, עמ' 21 הע' 27. ב'דור דור ודורשיו' או' מ' (ש"ע) כתב כי "הגאון ר' מנחם מענדל אב"ד לאדמיר נפ' שע"ו". ואיני יודע מי זה ומה לדון בה. ובס' 'דעת קדושים' (ח"ב עמ' 28) העתק מצבה בלודמיר מיום כ"ה תמוז שפ"ב להג"ר אפרים נפתלי ב"ר יוסף ז"ל, וכתוב שם בנוסח המצבה כי היה פרנס הדור. ומיחסים מצבה זו לאביו של הג"ר יעקב אב"ד לובלין אביו של ר"ר העשיל מקראקא. וראיתי למי שטעה וחשבו לאב"ד לודמיר, וכנראה לא שימש שם כאב"ד, גם סדר השנים לא יאותו לכהונתו. וראה במאמרו של רח"נ דעמביצער ('אוצר הספרות' שנה ד' עמ' 236 הערה 4) אשר כתב בסדר הרבנים בלודמיר הנוגע לענינינו כזה: הג"ר יצחק בצלאל'ש זצ"ל, הג"ר מענדל ר' אביגדור'ש זצ"ל אביו של רבינו, הסמ"ע זצ"ל, ר' יהודא ליבא ב"ר חנוך זצ"ל הנ"ל, רבינו, ואח"כ מצאנו משנת שצ"ד עד שנת ת"ד ששימש שם הגאון בעל תוס' יו"ט זצ"ל, עכת"ד. והנה, הרב ח"נ דעמביצער נזהר מלכתוב "אחר כך נתקבל" כי ידע שבסדרי השנים חסרים כמה שנים בין רבינו לבעל תוס' יו"ט, וראה זה מצאתי שבס' 'תולדות נח' קראקא שצ"ד, ישנו הסכמה בין ההסכמות בזה"ל: הסכמת האלוף הגאון מהר"ר משה

לק"ק ולאדמיר, אל הרב הגדול תפארת הרבנים, צבי החכמים, מזה בן מזה, הוא אהובי מחותני הגאון מוהר"ר משה נר"ו בן הגאון החסיד מהר"ר מנחם מענדיל ז"ל.

"על דבר... אשר בדק לן מר... והנה ידעתי שכל רז לא אניס ליה למר, ונהירין ליה שבילי התלמוד והפוסקים כאחד מכל הגדולים שבדורינו..."

רבנותו בפראג

אכן, בהיות רבינו "אחד מן הגדולים שבדורו" לא אחרו הימים ובשנת ש"פ נבחר רבינו ונכתר בכתר הרבנות בעיר ואם בישראל ק"ק פראג יצ"ו. אחרי אשר נתפנה כס הרבנות בפטירת האב"ד, הגאון ר' שלמה אפרים לונטשיץ בעל 'כלי יקר' ו'עוללות אפרים' זצ"ל⁶⁵.

שם בפראג מתה עליו אשתו הראשונה ביום ב' דר"ה שנת שפ"ג וזהו נוסח מצבתה⁶⁶:

שפ"ג. וה' פקד את שרה בת מהר"ר משה ר' זאלקינדס מק"ק קראקא, אשת האב"ד מוהר"ר משה ר' מענדלש.

שרתי במדינות ורבנית. רבות בנות מקוננות. היתה מטוהרה, ותמת שרה. כליל שני דראש השנה. תאניה ואניה, ליפה כלבנה. מוהר כהרף, נטרפה טרף. מבית הטבילה, יבב ויללה. שוע בעלה וכל הקהלה. השמים עלתה לכפר תלולה. זכרונה תעלה לששון וצהלה. לשמחה לפ"ק, לטוב יופק. תנצב"ה.

אחרי פטירת אשתו מ' שרה ע"ה, חזר רבינו ונשא שנית את האשה מ' דבורה [נקראת 'דבעריל']⁶⁷ בת ר' יעקב קאפיל הלוי העלר מעיר ווינא בן הראש וקצין מו"ה אברהם סג"ל העלר בפראג בן ר' משה סג"ל העלר⁶⁸. והיא האריכה ימים אחרי בעלה רבינו, כמבואר

מענדל[ש] ר"מ ואב"ד לאדמר. גם אני מסכים להדפיס, נאם משה בן מהר"ר מענדיל ז"ל. וכנראה שאי"ז רבינו, כי לא שימש בלאדמיר בשנים הללו, גם חותם את עצמו תמיד "בן ר' ישעיה מנחם" ולא "מענדיל". (אמנם, מאחר שמצאנו עוד גדול שהיה נקרא בשם הזה "משה מענדלש", שוב אין אנו יכולים להכריע בוודאות שאין כוונת השערי ציון הנ"ל אליו, ואולי נעתק לקראקא לאחר לאדמיר, וברוך היודע).
65 ה'כלי יקר' נפטר בשנת שע"ט, אבל בזמן ההוא עוד כיהן ה'של"ה הקדוש בתור אב"ד בפראג, ועזב את פראג בשנת ש"פ. מסתבר כי אז נקרא רבינו למלאות את מקומו.

ועדיין לא ברור באיזה שנה עזב ה'של"ה הק' את פראג. בס' 'עמודי עבודה' כתב כי עלה בשנת שפ"א. וגם בסידורו כותב ה'של"ה כי הגיע לירושלים בשנת שפ"ב, ולא מסתבר כי לקח לזה יותר משנה. אמנם, בס' 'דיא פראגער יודענשטאדט' לדר. אלכסנדר קיש כתב, כי כבר בשנת שפ"א לא היה ה'של"ה בפראג, ובשביל כך כתב התויו"ט ז"ל תקנת הסליחה עבור הנס שאירע בשנת ש"פ בפראג, ע"ש. (ושוב נדפס ע"י וורעשנער ב'מגילת איבה', מהדורת תשע"ד, עמ' ל"ה).

66 ב'גל עד' (ציון קס"ה).

67 אחיה הר"ר אהרן מירלש היה חתן הגאון בעל תוס' יו"ט. ואחיה הר"ר משה מירלש מווינא היה חותנו של הג"ר יצחק מאיר פרענקיל בנו של בעל 'קיקיון דיונה'.

68 עיין כ"ז בס' 'עטרת פז' (עמ' 75). ורצ"ה בספרו 'לתולדות הקהילות בפולין' (עמ' 457) כתב שראה זאת כתובה ב'ספר מגילת יוחסיו' שכתב ר' חיים מירלש. אשר היתה ברשות אחד מנכדיו.

ב'פנקס הכשרים של קהלת פוזנא' (עמ' 120). אשר תמצא שם איך לא הספיק לה מתנת הקהל לכדי חייה⁶⁹.

מ' דעבריל אשת רבינו בזוו"ש היתה נשואה בזוו"ר אל הג"ר אשר אנשיל וולין⁷⁰ שנפ' בצעירותו בשנת ש"פ לפ"ק. היתה גרה בפוזן עד לשנת ת"י ומאז עברה לווינא ובה נפטרה ביום א' כ"א תשרי תכ"א⁷¹.

רבינו נהג נשיאותו ברמה, וחיוה את דעתו בכל עת ועונה, בכל דבר הצריך לבני הקהילה. בעת שפרצה רח"ל מגיפת ילדים של 'אבעבועות' גילה רבינו את רב כשרונו כ'פייטן', ויסד סליחה להתפלל להסיר את רוע הגזירה⁷².

מצינו⁷³ לר' חיים אולמא זצ"ל מתלמידי המהר"ל מפראג ז"ל מתפאר בעצמו וכותב:

"אני ראיתי להגאון מהר"ר משה מענדלס החסיד אב"ד בק"ק פראג".

אין ספק, כי בהיות רבינו אב"ד פראג, ערך הרבה תשובות להלכה אשר היה מוטל עליו להכריע, והיו כל פסקי העיר נחתכין על פיו. עדות לכך בתשובת בן דורו הגאון ר' גטשליק רוטנבורג⁷⁴ זצ"ל בעל 'גאולת הגר' (פראג שע"ח) אשר הזכיר בתוך דיון ב"דין זבל"א במקום שיש אוהבים" בזה"ל⁷⁵:

"...שתביא היא דיין הממוצע לה לזקניה זו על הוצאותיו כאשר ראיתי מבואר בכת'

שכת' להגאון החסיד מהר"ר משה שי' שהי' אב"ד פראג..."

69 וזו נוסח הכתוב שם: (או' תרכה) "הרבנית הגבירה האלמנ' הרב הגאון מוהר"ר משה ר"מ זצ"ל צעקתה ושוועתה גדלה למעלה למעלה בדבר החוב שהקהל חייבי' לה שמזלזלת כבודה מפרנס לפרנס מידי חודש בחדשו ותובעת מזונתה ושומע אין לה ממנהיגי' ונדחת מדחי אל דחי בלך ושוב, אשר ע"כ סך מזומן יתן לה הקהל בכל יום ר"ח שלשים זהו' להיות למשיב נפשה, גם מחויבי' הקהל לעשות עמה חשבון צדק". עוד שם (או' תרפה) "הגבירה הרבנית אלמנת הרב הגאון מוהר"ר משה ר"מ זצ"ל אין לה מחייה ומזון סמך וסעד, ע"כ ליתן לה מידי חודש בחדשה כמבואר בפנקס כשרים תי"ל, והנתינה אם שתהיה על הקרן או על הרווח יעמוד ע"פ ב' אנשים יצ"ו". עוד שם (או' תשיד 2) "צעקת עניי' גדולה עד מאוד... ובפרט צעקת הגבירה האלמנה אלמנת החסיד מהר"ר משה רמז"ל אשר יש לה סך עצום אצל הקהל יצ"ו, זאת לא זאת נפלה עליה בתה בתולה הגדולה אשר עבר זמן הנשואין מחמת שאין ידה משגת לעשות לה כראוי ונכון ואינה יכולה להוציא מן הקהל יצ"ו המעות..."

70 ולא כיש מי שטעה וכתב שהיתה נשואה מלפנים אל ר' משולם זלמן תאומים זצ"ל.

71 'אלף מרגליות' (עמ' 451).

72 להלן הארכנו הדיבור בענין סליחה הזאת.

73 'סיני' (ק"ב עמ' רל"ה), 'תגובת יהודי' אשכנז להשפעות המרכז בפולין בראשית המאה הי"ז' מהגהותיו של ר' חיים אולמא על עותק כתב יד מס' 'יוסף אומץ' שנעתק בשנת ש"ץ (אוקס-בודלי, ס' 908). ועיין בהערה לעיל בראש המאמר.

74 עליו ראה: 'סיני' פ"ח (תשמ"א) עמ' קל"ח-קנ"ד.

75 נתפרסם ב'קובץ בשם ה' אקרא' (עמ' 11) מתוך כת"י שבספריה המרכזית בציריך Heid 65 (סרט מס' 2627 במכון לתצלומי כ"י עבריים). על כת"י זו ראה: 'ספר הזכרון' להגרי"ב זולטי זצ"ל (עמ' שכ"א).

בכל ענין היה בודק ומברר כפי יכלתו, ולא היה בוש לשאול את דעת אחרים כאשר סבר שאולי יודעים יותר הימנו. בשעה שנשאל בענין תיקון בס"ת, לא נמנע מלשאול את הסופרים דמתא ולברר את מנהגן בזה⁷⁶.

גם ידים אומניות לו. מלבד היותו אב"ד ור"מ לבני קהילתו, שימש שם אף כ'מוהל'. רבינו ניחן בחריפות יוצאת מן הכלל. פעם בהיותו עלי דרך ובאו לו בשאלה בעת חפזו, היתה אז שעת הכושר לעמוד על רב כשרונו המבריק. וכזה הם דברי ר' פנחס קאצינעלינבוגין זצ"ל⁷⁷:

גם הגיד לי⁷⁸ שהיה הגאון הנ"ל⁷⁹ מופלג ומפורסם מאד. פעם אחת בעברו בדרך בא שליח מיוחד אליו להביא לו אגרת מגילה עפה שו"ת על גבינות. ובחפזו היה כותב רק ג' תיבות אלו: "מתניכם חגורים כתרוממו", ואח"כ היה מפרש דבריו כי התרגום על "ומתניכם חגורים" הוא "חרציכון יהון אסורין" ופירוש חרציכון הוא חרוצי החלב, יהון אסורין⁸⁰.

זדים קמו עליו

עובדא מכאיבה קרה לרבינו בהיותו בפראג, אשר בסיבתה נאלץ רבינו לעזוב את העיר ואת רבנותה. זה קרה לא מאוחר משנת שפ"ז לפ"ק, כי מאז כבר כיהן הגאון ר' יו"ט ליפמאן העליר בעל 'תוספות יו"ט' כאב"ד פראג⁸¹. בס' 'שבות יעקב' (ח"ב סי' פ"ח) סתם את הדברים כאשר רמז וכתב כי יצא רבינו "על ידי סיבה" משם. אבל לאחרונה נתגלה כת"י של הגאון ר' פנחס קאצינעלינבוגין ז"ל, ה"ה ספרו הנפלא 'יש מנחילין', אשר בה כתב באריכות את כל הענין ואת טעם הדבר איך ולמה עזב רבינו ק"ק פראג.

⁷⁶ תוס' פ"ח

76 שו"ת 'חינוך בית יהודה' (סי' ע"ו), הובא להלן.

77 'יש מנחילין', ענפי עץ האבות.

78 הגאון ר' שמואל הילמן זצ"ל אב"ד מיץ.

79 וורעשנער ב'מגילת איבה' (מהדורת תשע"ד, עמ' פ"ז) מעתיק את זה כביכול בשם בעל 'תוס' יו"ט', וטעה בזה, כי פשוט לכל מעיין שמתכוין על רבינו. וכ"ד רי"ד פעלד ב'חילוקי אבנים'.

80 כדרכה של אימרות "מחודדים" כאלו, זכתה שכמה גדולים נכתרו כבעל השמועה, כל אחד עם הסיפור שלו. ב'אדמור"י בעלד' לר' י"ק, 'אהל אלימלך' אות ר"מ, מסופר כן על הג"ר אלעזר רוקח ז"ל בעל 'מעשה רוקח' כשכיהן כרב העיר ראקוב, בעת ששהה ביריד לובלין. וכן מסופר כן על הרה"ק משפטייוקא, ושרק ה'קדושת לוי' הבין כוונתו. ובס' 'אמירה יפה' אות רל"ח הביאו בשם הגאון בעל 'נודע ביהודה'. בס' 'הגאון החסיד מוילנא' עמ' ס"ו הערה י"ד, שזה קרה עם בעל 'לבושי שרד'. גם יש כמה שמביאים סיפור ארוך עם הרב 'חיד"א' זצ"ל ובה נשתמש עם עצה זו להינצל מכפיית הכשר על גבינה טריפה, גם יודעים לספר שאירע כן בשנת תקי"ג, וברוך היודע האמת.

81 תאריך זה מוסר לנו ה'תוס' יו"ט' בעצמו ב'מגילת איבה' שלו. וכך עולה ממה שכתוב על שער ספרו 'ארחות הרא"ש' עם תרגם אשכנז, שנדפס בשנת שפ"ו וכתוב כי התוס' יו"ט כעת מכהן כאב"ד ור"מ בווינא, ובהסכמת התוס' יו"ט ע"ס 'שיח יצחק' שנדפס בפראג שנת שפ"ז כתוב בכותרת "הסכמה והרמנא ממרנא ורבנא". והכוונה לאב"ד עירם פראג.

נצטט את עצם דבריו, כלשון אשר כתבו בספר⁸²:

"...והיה שם [=בפראג] איש אחד שהיה נקרא ר' יעקב שמיאל⁸³, ועל אשר היה מחותן⁸⁴ להגאון תוי"ט זצ"ל פעל להסיר העטרה מן הגאון ר' משה ר' מענדל'ס לבל להיות עוד אב"ד בק' פראג. ופעל מן הקיסר שהיה יושב מאז בפראג לגרשו מן ק' פראג תוך כ"ד ימים [או: שעות⁸⁵] ואותו היום ערב שבת היתה והלך הוא ז"ל שמה לביה"כ אלט נייא שול [או על תנאי שול⁸⁶] והגיד שם מזמורי תהלים של יום השישי אשר בו מזמור ק"ט, וכאשר הגיע למזמור ק"ט היה מתכוין באותו מזמור ומקלל להנגיד הנ"ל וצירופיו [=בני משפחתו], והוא הלך בקפיצה⁸⁷ מק' פראג ובא באותו היום לפוזנא ונתקבל שם לאב"ד⁸⁸, ושם מנוחתו כבוד.

ושונאיו היו להם מפלה, והנגיד יעקב שמיאל'ס הנ"ל שהיה מקורב למלכות כ"כ, עד שהיה ממש יועץ להקיסר, ונהפך לב הקיסר עליו, עד שנתפס ונאסר בכבלי ברזל ומת. ולא נשאר לו שום שם ושאר נין ונכד בק' פראג, רק אשה אחת שהיתה חרשת, אינה מדברת ואינה שומעת⁸⁹.

82 במאמר שבראש ספרו אשר כינה 'ענפי עץ האבות'.

83 שמו היה ר' יעקב ב"ש (=בת שבע) בן ר' אברהם מטריינענבורג. נולד בשנת שמ"ה, היה ראש וסוכן בחצר המלך. יתר פרטים ממנו ראה ב'חלוקי אבנים' שבסוף ספר 'יש מנחילין'. העולה משם, כי רבות היתה צדקת פזונו בישראל, והיו עניים מרודים בני ביתו. השיא הוא ואשתו הרבה יתומים ויתומות, ועוד הרבה צדקות ומעשים טובים. על אף כי מן הסיפור שלפנינו נראה שעשה מעשה אשר לא תיעשנה, מ"מ הרבה שנים עברו מאז, ובודאי כבר נתכפרה לו העון הזה, וחסדיו הרבים עומדים לזכותו. לולא שהמו"ל ס' 'יש מנחילין' כבר פרסם את שמו בסיפור הזה, הייתי בוחר להעלימו, כי למה נזכיר אותו לדראון עולם. וה' הטוב יכפר בעדו ובעדנו. (אגב, הוא מוזכר גם בתשובתו של הג"ר גטשליק רוטנבורג זצ"ל שנתפרסם ב'קובץ בשם ה' אקרא' עמ' 11 "לולא שחשתי על כבוד הגאון ועל כבוד הקצין וכו' ר' יעקב ב"ש שי' מק' פראג כבר הייתי מנענע ראשי"). במאמרו של אברהם כהנא, ב'הצופה לחכמת ישראל' (שנה ט', תרפ"ה, עמ' 273) ר' יעקב בת שבע נקרא "יעקב בסבי". וע"ש הטובות שפעל ר' יעקב הנ"ל בחורף של שנת שפ"ג לפ"ק לטובת היהודים שבפראג ולכל מדינת ביהם. מצבת אשת ר' יעקב הנ"ל ב'גל עד' (מס' 28). אין להחליפו עם ר' יעקב מפרנסי פראג בנו של הרב אהרן משה תאומים מפרג ונפ' עש"ק י"ח כסלו שפ"ח, והיה גיסו של התוס' יו"ט.

84 בנו ר' אברהם ז"ל השיא את בנו שמואל ז"ל למ' דאבריש ע"ה בתו של התוס' יו"ט זצ"ל. (מה שכתבתי שר' ישראל היה בן ר' אברהם בן ר' יעקב אשר נשא מ' דובריש בתו של התוס' יו"ט, כ"כ הרב פעלד ב'חלוקי אבנים' שבסו"ס 'יש מנחילין', אבל לא כן מבואר ב'משפחת ק"ק פראג' עמ' 61 כי היה ר' ישראל בנו של ר' יעקב בעצמו ונפ' ב' סוכות תכ"ז).

85 הערת המו"ל ס' 'יש מנחילין' הר"ר יצחק דב פעלד ז"ל.

86 כך במקור הכת"י עם הסוגריים. ראה על זה: 'משפחת סופרים' ברוקלין תשס"ח, עמ' ע"ד הערה כ"ט.

87 ר"ל ב'קבלה מעשית' ע"י קפיצת הדרך.

88 מדבריו משתמע כי מיד בבואו נתקבל לאב"ד, אבל ראה להלן כי כנראה נתקבל רק כעשר שנים אחרי בואו לשם. ומ"מ מן הסתם מיד עם בואו לפוזנא נמנה שם בין חכמי העיר ורביניה עוד לפני שנתכהן כאב"ד רשמי. וראה למעלה מה שכתבתי אופן אחר למושביו של רבינו באלו השנים.

89 עיניו 'בראשית רבה' פרשה ל"ט או' י"ח. "החמיר הקב"ה בכבודו של צדיק יותר מכבודו". ראה שם כל העניו.

ופעם אחת עברה האשה לפני ביתו של המנוח הנגיד המפורסם ר' וואלף אביו של המפורסם ר' שמעון פרענקיל בפראג, ואמר אלי מחותני הרב מוהר"ר הילמן, שהוא כעת אב"ד בק' מיץ⁹⁰, ובאותו הזמן [=תס"ט לפ"ק⁹¹] היינו חברים⁹² משמשים בישיבתו הרמה של הריש מתיבתא הגאון מוהר"ר אברהם ברודע זצ"ל שהיה ר"מ בק' פראג, ואצל מוהר"ר שמואל קראקויער זצ"ל, וכך אמר לי: תדע, שהיא נין ונכד ליעקב שמיאל'ש הנ"ל, והיא שנשתיירה כעת מזרע יעקב הנ"ל.

ולהגאון תוי"ט עצמו, מסרו אותו אצל הקיסר על שהיה קורא שם ספרו 'מעדני מלך'⁹³. רק השררה הגין עליו ונמלט והוציא אותו מכלא שמוציאין בהן החייבי מיתות, וברח מארצו, ממדינת הקיסר לק' קראקא. כל זה סיפר לי מאז הרב מהור"ר הילמן הנ"ל...⁹⁴

וגם שמעתי מפה קדוש איש אמיתי דודי הרב המופלג מוהר"ר סעדיה זצלה"ה⁹⁵, כאשר העבירו הראשים דק' פראג להגאון מוהר"ר משה ר' מענדל'ש הנ"ל ע"פ הנגיד הנ"ל, שהיה עושה מה שלבו חפץ, ולא מצאו להם שליח כי לא רצו משרתי הקהלה לילך להגיד לו⁹⁶. והיה שם משרת הקהל אחד שהיה פרוץ ואמר: תנו לי גראשין אחד ואני אלך ואודיע אותו. ולקח אותו הפרוץ הגראשין והלך למהר"מ הנ"ל ואמר לו בלשון אשכנז: דיא קהלה האט ראבינר אויף גזאגט [=הקהילה פיטרה את הרב]. ושאל אותו המהר"ם מה היה שכרך מן הקהלה בעבור השליחות הזו, ולקח אותו הפ"ג [=פרוטה גראשין] ונתנו בין שיניו ואמר לו: ראה זה הפ"ג נתנו לי הקהלה לשכר שליחות הזאת. מיד פתח מהר"ם ואמר: כל ימך יהיה כך לך הפ"ג לשליחות הזה לזכרון. ומאותו היום ומעלה [=והלאה] נשתגע אותו המשרת והיה נושא את הפ"ג בפיו והיה מדבר שגעונות שהפ"ג הזה הוא שכירות שלו לשליחות, ולא הוציא אותו מפיו כל ימיו עד שמת זה האיש. כי מהר"מ הנ"ל היה גאון וגדול בישראל ומקובל גדול בקבלת המעשיות...".

90 ה"ה הגאון ר' שמואל הילמן זצ"ל, אב"ד מאנהיים ומיץ. נפ' ה' טבת תקכ"ד לפ"ק.

91 כך העלה בחשבוננו הרב אי"מ בהערותיו ע"ס 'יש מנחילין'.

92 רצונו לומר, כי בזמן שעברה אותה האשה את ביתו של ר' וואלף, סיפר לו חבריו ר' שמואל, אשר למד יחד עמו אצל הג"ר אברהם ברודא זצ"ל ואצל הג"ר שמאל קראקויער זצ"ל.

93 הבעל 'תוס' יו"ט' זצ"ל מכחיש את זאת בספרו 'מגלת איבה' וז"ל: ולא כאשר שמעתי אומרים שמפני שם הספר שקראתיו 'מעדני מלך' היתה עלי חמת המלך הקיר"ה, כי לא היה מפני כך והעד אמת תמצא לקמן... עכ"ל. (הערת הר"ר יצחק דב פעלד ז"ל).

94 קטע הבא הנדפס פה ב'יש מנחילין', העברנו למעלה, ע"ש.

95 ה"ה הגאון ר' סעדיה ישעיה קאצינעלינבויגען זצ"ל אב"ד העלישוי, בן הג"ר שאול אב"ד פינטשוב, וחתן הגאון המפורסם ר' נפתלי כ"ץ זצ"ל אב"ד פפד"מ בעל 'סמיכת חכמים'.

96 השווה בגמ' ב"מ נ"ט ב' "מי ילך ויודיע לר' אליעזר שנידוהו אותו". וראה ברד"ל בבאורו ל'פרקי דרבי אליעזר' (קוני 'עמק הברכה' אות ה') שנענש ר' עקיבא על שהלך לבשרו, ועל כך אמר לו ר"א שמיתתו יהיה קשה משלהם. ע"ש.